

Brojevi u ukrajinskom i hrvatskom jeziku

Miloš, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:152460>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ISTOČNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI
KATEDRA ZA UKRAJINSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

DIPLOMSKI RAD

**BROJEVI U UKRAJINSKOM I
HRVATSKOM JEZIKU**

Student: Ivan Miloš

Mentor: dr. sc. Oksana Timko-Đitko

Zagreb, 2022.

ЗАГРЕБСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ВІДДІЛЕННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

ДИПЛОМНА РОБОТА

ЧИСЛІВНИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ І ХОРВАТСЬКІЙ МОВАХ

Студент: Іван Милош Керівник: д-р наук Оксана Тимко-Дітко

Загреб, 2022

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF EAST SLAVIC LANGUAGES AND
LITERATURES

UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

MASTER'S THESIS

NUMBERS IN UKRAINIAN AND CROATIAN

Student: Ivan Miloš

Mentor: Oksana Timko-Đitko, Ph. D.

Zagreb, 2022

ЗМІСТ

Резюме.....	5
Sažetak.....	6
Abstract.....	7
Вступ.....	8
1. Числівники як частина мови.....	9
1.1. Числівники у сучасних граматиках.....	9
1.2. Становлення числівників як частини мови.....	10
2. Граматичні категорії числівників.....	14
2.1.1. Категорія відмінка	14
2.1.1.1. Способи відмінювання числівників в українській мові.....	14
2.1.1.2. Способи відмінювання числівників у хорватській мові.....	21
2.1.1.3. Порівняння.....	23
2.1.2. Категорія роду.....	24
2.1.3. Категорія числа.....	25
3. Аналіз числівників.....	26
3.1. Словотворчий аналіз.....	27
3.1.1. Прості числівники.....	27
3.1.2. Складні числівники.....	30
3.1.3. Складені числівники.....	34
3.2. Семантичний аналіз.....	35
3.2.1. Класифікація числівників у граматиках української і хорватської мовах.....	35
3.2.2. Кількісні.....	37
3.2.3. Порядкові.....	39
3.2.4. Збірні.....	40
3.2.5. Дробові.....	42
Висновки.....	44
Література.....	45

РЕЗЮМЕ

Тема дипломної роботи – числівники в українській і хорватській мовах.

Спочатку аналізуємо числівники та умови їхнього виникнення. В цій роботі перше описане виникнення числівників, а потім їхній розвиток та групи в українській та хорватській мовах. Нарешті, звертаємо увагу на подібності та відмінності між числівниками в обох мовах.

Ключові слова: числівники, українська мова, хорватська мова, групи числівників

SAŽETAK

Tema diplomskog rada su brojevi u ukrajinskom i hrvatskom jeziku.

Na početku se opisuju brojevi i uvjeti njihovog nastanka. U ovom se radu najprije opisuje nastanak brojeva, a zatim njihov razvoj i skupine u ukrajinskom i hrvatskom jeziku. Na kraju, opisane su sličnosti i razlike između brojeva u oba jezika.

Ključne riječi: brojevi, ukrajinski jezik, hrvatski jezik, skupine brojeva

ABSTRACT

This topic are numerals in Ukrainian and Croatian.

First, the numerals and conditions of their occurrence are described. This paper first describes the emergence of numerals, and then their development and groups in the Ukrainian and Croatian languages. Finally, the similarities and differences between the numerals in both languages are described.

Keywords: numerals, Ukrainian language, Croatian language, groups of numerals

ВСТУП

Числівники в українській і хорватській мовах є темою цієї дипломної роботи.

В центрі уваги – числівники в українській мові, їхній розвиток та порівняння з числівниками в хорватській мові.

Українська і хорватська мова належать до однієї гілки індоєвропейської мовної сім'ї - слов'янської. Отже, в їхніх системах є більше подібностей, ніж відмінностей. Навіть в цих умовах, деякі відмінності виникли протягом часу.

Мета роботи – дати погляд на історичну і сучасну систему числівників в українській мові, та їх порівняти зі системою лічби в хорватській мові.

1. ЧИСЛІВНИКИ ЯК ЧАСТИНА МОВИ

1.1. ЧИСЛІВНИКИ У СУЧАСНИХ ГРАМАТИКАХ

В основі лічби української мови лежить десяткова система, як і в більшості інших індоєвропейських мов, включаючи хорватську.¹ Тобто, десять одиниць одного розряду є одиницею наступного, вищого, розряду. Тому свої особливі назви мали лише одиниці (давньоукраїнська: одинь, дьва, триє, четьре, пять, шесть, седьмь, осмь, девять, десять), назва десяти десятків (сьто), тисячі (тьма) тощо. Це прості числа. Назви інших числівників були комбінацією простих чисел (одинь на десяте, дьвѣ, сьтъ).²

М. Я. Плющ пише у своїй роботі «Грамматика української мови», що числівник — це частина мови, що означає абстрактно-математичне число або певну кількість однорідних предметів чи їх порядок при лічбі. Більшість числівників не виражають граматичного значення роду та числа. Категорію роду виражають тільки окремі слова, що позначають кількість предметів (напр. один, одна, одно; два, дві; мільйон, тисяча). Числівники, що позначають порядок предметів при лічбі, виражають граматичні значення роду, числа й відмінка, зумовлені формою означуваного іменника, напр.: шостий клас, шоста група, шосте червня тощо. Усі числівники в реченні пов'язані з іменниками або виступають як назва числа без іменника, у формах називного і знахідного відмінків. Функціонують як один член речення – підмет або додаток. Числівники, що позначають кількість, або порядок предметів при лічбі, є узгодженими означеннями. Числівник також може виконувати роль іменної частини складеного присудка та обставини.³

С. П. Бевзенко пише у своїй роботі «Історична морфологія української мови», що числівники мають абстрактний характер, тобто вони позбавлені предметності, тому вони в мові виступають завжди в парі з іменниками. Але вони ведуть своє походження від конкретних речей і предметів.⁴

Як зазначає О. І. Крижанівська у своїй роботі «Історія української мови», «Слова на позначення числа виникли ще в праіндоєвропейський мовний період. Причина їхньої появи — вимога господарювання: щоб обліковувати зроблене, знайдене, треба було вміти рахувати. Проте перші числа і сучасні числівники — різні лінгвістичні поняття.»⁵

¹ Бевзенко (1960: 226)

² Крижанівська (2010: 118)

³ Плющ (2005: 187-8)

⁴ Бевзенко (1960: 225)

⁵ Крижанівська (2010: 117-8)

1.2. СТАНОВЛЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Числівники виводять з прикметникових форм. За походженням такі числівники ділять на три групи. Найдавнішу групу з них складають утворення *ръгвѣ-desęť* (тепер порядкові числівники), другу групу становлять кількісні числівники *jedīnъ-četyri* і слово *oba, а до третьої групи входять числівникові прикметники з формантами: -oj(ъ), -er(ъ), -og(ъ), звідки походять збірні числівники в українській мові.⁶

С. Ф. Бевзенко, А. А. Грищенко, Т. Б. Лукинова, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, і С. Ф. Самійленко пишуть у роботі «Історія української мови», що у давньоукраїнській мові, як і в старослов'янській числівники були переважно прикметниками, або рідко іменниками, тобто вони не становили окремої частини мови. Досить численні зміни в семантиці й формах числівників відбувалися протягом XI-XIII ст.⁷

Як зазначають М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко у роботі «Історична граматики української мови», в слов'янських мовах, в тому числі українській і хорватській, числівники – відносно нова частина мови, незважаючи на те, що прості числові назви кількісних понять виникли в індоєвропейську епоху.⁸ На початковому етапі розвитку поняття кількості як категорії абстрактного мислення, наявні в мові числові назви мали конкретніше значення, але у давньоукраїнській мові вони вже мали абстрактне числове значення.⁹ За граматичними ознаками, одні з них (одинъ, одно, одьна, дьва, дьвѣ, триє, три, четирє, чєтыри), подібно до прикметників змінювалися за родами, числами і відмінками, залежно від форми означуваного іменника; інші (пѣть, десѣть, сѣто, тысѣча), належали до якогось одного роду і відмінювались за іменниковими типами в однині, множині та двоїні, тобто вони мали граматичні ознаки іменників. Формування єдиних граматичних ознак у сфері числівників починається ще в пізній період праслов'янської мови і завершується в окремих східнослов'янських мовах. В цьому процесі з'явилася єдина система відмінкових закінчень для більшості числівників та зникла категорія роду.¹⁰

Числові назви від двох до десяти у слов'янських мовах мають індоєвропейські корені: два, три і чотири – це безпосередні продовження індоєвропейських форм *dwoh₁ – давньоукраїнська: дьва, спільнослов'янська: дьва; *trejes – давньоукраїнська: триє, спільнослов'янська: *trije, литовська: trys; kʷétuōr – давньоукраїнська: чєтыре, спільнослов'янська: *četyre, литовська: keturi, латиська: četri¹¹; *penkʷe; *(s)uěks; *séptm; *ok̑tou – литовська: aštuoni; *(h₁)néun – литовська: devyni; *dék̑mt. Слова *k̑mtom, сто – литовська: šimtas і *-bhō, той і другий – литовська: abù також індевропейського походження.¹² В індоєвропейській мові імена, що позначали порядковість, творилися за допомогою суфікса *-to.¹³ С. Ф. Бевзенко, А. А. Грищенко, Т. Б. Лукинова, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, і С. Ф. Самійленко пишуть у роботі «Історія української мови», що слово *ръгвѣ (перший) є новотвором. (Корінь *ръг-, поширений суфіксом *-vo мав

⁶ Лукинова (2000: 76)

⁷ Німчук (1978: 220)

⁸ Жовтобрюх (1980: 182)

⁹ Жовтобрюх (1980: 182-3)

¹⁰ Жовтобрюх (1980: 183)

¹¹ Жовтобрюх (1980: 184)

¹² Німчук (1978: 216)

¹³ Німчук (1978: 216-7)

значення «той, що стоїть перед усіма іншими».) Етимологія *vъtoгъ (другий) не зовсім прозора. Можливо, це слово пов'язане з литовським aĩtras. У слові *devęť початковий d пояснюється впливом наступного *desęť. Отже, для спільнослов'янської мови реконструюються такі порядкові числівники першого десятка: *pъrvъ, *vъtoгъ, *tretъjъ, *četvъrtъ, *pęť, *šestъ, *sedmъ, *osmъ, *devęť, *desęť; до *sъto був порядковий *sъť. Це були імена прикметникового характеру та вживалися як інші прикметники. Числівникові назви *pęť, *šestъ, *sedmъ, *osmъ, *devęť були утворені в спільнослов'янській мові від порядкових *pęť-*devęť подібно до інших іменників на -ь.¹⁴

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинько пишуть у роботі «Історична граматика української мови», що крім числівника одинъ, який можна вважати слов'янським новотвором, інші прості числівники або успадковані спільнослов'янською мовою з праїндоевропейської мови, або утворені з праїндоевропейських коренів. У числівнику одинъ, одно (одню), одна (одна) засвідчується східнослов'янська зміна початкового *je* словосполучення голосним *o*. В українських грамотах до XVII-XVIII ст. форми з початковим *є* (*ѣ*) не були винятковими, що пояснюється впливом старослов'янської мови.¹⁵ Зате, в хорватській мові - яка належить до південнослов'янських мов – такої зміни не було (*jedan, jedno, jedna*).¹⁶

О. Тимко-Дітко і Ю. Юсип-Якимович пишуть у роботі «Історична граматика української мови», що зміна *йе* в *o* відбувалася лише тоді, коли в наступному складі був голосний переднього ряду, однак не редукований ь. У словах *йедна, йедного*, де умов для виникнення початкового *o* немає, бо в складі, що після *йе*, стоїть редукований ь, така зміна пояснюється аналогією до слова *один*, у якому для виникнення початкового *o* були всі умови. Дією цієї ж аналогії зумовлений перехід *йе* в *o* і в українському слові *одиниця* з *йединіца*, в якому перші два склади ненаголошені.¹⁷ У західнослов'янських і південнослов'янських мовах, у тому числі й хорватській, початкове звукосполучення *йе* збереглося.¹⁸ Числівник *одинъ, одню, одна* мав також форми множини (*одни, одна, одны*) що виступали звичайно в сполученні цього числівника з іменниками, вживаними виключно в множині.¹⁹ Як зазначають М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинько у роботі «Історична граматика української мови», етимологія праслов'янського **jedinъ* (**jedьnъ*) до кінця не з'ясована. У ньому виділяється коренева частина *jed*, займенникового походження, і суфіксація *-ьnъ*. У спільнослов'янській мові окремо існував числівник **inъ* з тим самим значенням, на що вказують відповідники в інших індоєвропейських мовах (індо-європейська: **oinos* та старослов'янські слова типу *ин-о-рог, ин-о-гда* та *ін*. Можливо, під впливом числівника **inъ*, в називному і знахідному випадку однини чоловічого роду закріпилася форма *-инь-*, хоч у давньоукраїнській і староукраїнській мові варіанти з *-ьн-*, *-н-*, *-ин-* вживалися паралельно

¹⁴ Німчук (1978: 217)

¹⁵ Жовтобрюх (1980: 183-4)

¹⁶ Matasović (2008: 244)

¹⁷ Тимко (2017: 100)

¹⁸ Тимко (2017: 101)

¹⁹ Бевзенко (1960: 227)

у всіх формах цього числівника (напр. єдину, одино). В усіх інших формах в українській мові закріпилася основа одн-.²⁰

Частка *jed* можливо займенникового походження із значенням лише, тільки.²¹ Форма *jedan* в хорватській мові є рефлексією *jedъnъ*; як інші рефлексії в західнослов'янських (*jeden* в польській, чеській та словацькій мовах) та південнослов'янських мовах (*један* в сербській мові). В деяких українських діалектах також є форми еден, оден, їден.²² В хорватській мові суфіксальна частина *-ин-* не збереглася, тобто як наслідок процесу занепаду редукованих звуків, **edъnъ*, **edъno*, **edъna* в хорватській мові існує форма *jedan, jedno, jedna*.²³

У хорватській мові числівники 1-10 є: *jedan, dva, tri, četiri, pet, šest, sedam, osam, devet, deset*. Через форми *jedan* у хорватській мові та *jeden* у польській мові, у праслов'янській ймовірно існували форми **edinu* і **edejnu*. Форми жіночого роду (дві, двіје) є рефлексіями форми **duway* (церковнослов'янська: дъвъ), яка існувала паралельно з **duwā*. Порядкові числівники в праслов'янській мові (крім порядкових числівників, які відповідають кількісними один та два) утворилися суфіксами **-to-* і **-yo-*, напр. **рѣтъѣ* (церковнослов'янська: пати, хорватська: *peti*) від **penk^w-to-yo*.²⁴

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко пишуть у роботі «Історична граматика української мови», що загальні фонетичні процеси, що відбувалися в різні періоди розвитку слов'янських мов, відбивалися і на звуковому оформленні числівників. Крім зміни *йе* в *о*, занепаду редукованих звуків, також існувала зміна *і* в *и* (давньоукраїнська: одинь, українська: один). У числівниках п'ять, дев'ять, десять, тисяча в дописемний період змінився на *а* (церковнослов'янська: пать, девать, десать, тысашта); в українській мові попередні губні ствердились ([п'ят'], [д'ев'ят']). В словах шість, сім відбулася зміна етимологічного *е* в *і*. (В доісторичну епоху, в числівнику сім відбулося спрощення приголосних **bdm* → *dm* → *m*.) За аналогією, в числівнику вісім голосний *і* виник у другому складі на місці вставного *е*.²⁵

У балтослов'янських мовах слово *тисяча* не є рефлексією індоєвропейського **g^heslo* – литовська: *tūkstantis*, спільнослов'янська: **tūsantī*, хорватська: *tisuća*)²⁶

В східнослов'янських мовах не збереглися слова *тьма, несъвъѣда, легеонъ*, але замість них з'явилися словосполучення *десять тисяч, сто тисяч*.²⁷

В. Махек пояснює основу **prv-* впливом семантично близького *přední* (передній), а В. Ілліч-Світич реконструює псл. діал. **рърѣнѣ*.²⁸ Т. Б. Лукінова пише у своїй роботі «Числівники в слов'янських мовах», що основу **рърv-* – російська: *первый*, чеська та словацька: *prvú*, болгарська: *първи/првъ*, македонська: *прв/први*, сербська: *први*, хорватська та словенська: *prvi*, церковнослов'янська: *првъ/првьви*).

²⁰ Жовтобрюх (1980: 184)

²¹ Бевзенко (1960: 241)

²² Бевзенко (1960: 242)

²³ Matas-Ivanković (2019: 859)

²⁴ Matasović (2008: 244)

²⁵ Жовтобрюх (1980: 185)

²⁶ Matasović (2008: 245)

²⁷ Жовтобрюх (1980: 185)

²⁸ Лукінова (2000: 79)

Як зазначає Т. Б. Лукінова у своїй роботі «Числівники в слов'янських мовах», українська, білоруська, сербська, хорватська та всі західнослов'янські мови мають слово з коренем *drug-* як порядковий числівник, який відповідає кількісному два – українська: другий, польська, хорватська та словенська: *drugi*, чеська та словацька: *druhý*, сербська: *drugi*, на відміну від російської, болгарської, та македонської, які мають слово з коренем *втор-* – російська: *второй*, болгарська і македонська: *втори*. Слово *второй* (спільнослов'янська: **vъtorъ*, старослов'янська: *втории*) вважається давнішим, а ця основа вживається у назви другого дня в тижні (чеська: *úterek*, сербська: *utorak*, українська: *вівторок*, хорватська: *utorak*). Слово **drugъ* реконструється із значенням «товариш, приятель.»; семантика «інший, другий», як вважається, виникла із сполучень типу *другъ друга*.²⁹ Інші порядкові числівники в слов'янських мовах походять від тої самої основи, як і відповідні кількісні числівники.³⁰

С. Ф. Бевзенко, А. А. Грищенко, Т. Б. Лукінова, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, і С. Ф. Самійленко пишуть у роботі «Історія української мови», що до позначення дробових величин в українських пам'ятках продовжують вживатися деякі утворення на *-ина*, напр. *половина*, *третина*. З цих форм у сучасній мові залишилися тільки *третина* і *десятина* (в іншому значенні, як *міра землі тощо*).³¹

Важливо згадати, що у давньоукраїнській мові числа позначались буквами. Число 1 позначалося буквою *а*, 2 – *в*, 3 – *г*, 4 – *д*, 5 – *є*, 6 – *с*, 7 – *з*, 8 – *и*, 10 – *і*, 20 – *к*, 30 – *л*, 40 – *м*, 50 – *н*, 70 – *о*, 80 – *п*, 90 – *ч*, 100 – *р*, 200 – *с*, 300 – *т*, 400 – *оу*, 500 – *ф*, 600 – *х*, 800 – *w*, 900 – *ц* / *ѡ*.³²

Подібним чином, у хорватській мові числівники позначались глаголичними літерами:³³

ⱦ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ
az	buki	vidi	glagole	dobro	(j)est	živite	zelo	zemlja
a 1	b 2	v 3	g 4	d 5	e 6	ž 7	8	z 9
Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ
iže	i	je	kako	ljudi	mislite	naš	on	pojoj
i 10	i 20	j d 30	k 40	l 50	m 60	n 70	o 80	p 90
Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ
reci	slovo	tvrdi	uk	firt	hir	ot	šča	ci
r 100	s 200	t 300	u 400	f 500	h 600	700	č, šč 800	c 900
Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ		
črv	ša	jer	jat	jus	jest-je			
č 1000	š 2000	poluglas	ja, i(je)	ju 5000				

²⁹ Лукінова (2000: 80)

³⁰ Лукінова (2000: 80-1)

³¹ Німчук (1978: 232)

³² Крижанівська (2010: 192-3)

³³ <http://www.croatianhistory.net/etf/lex.html> (21.04.2022.)

2. ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ЧИСЛІВНИКІВ

2.1. КАТЕГОРІЯ ВІДМІНКА

2.1.1. СПОСОБИ ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Хоча у відмінюванні числівників в українській мові деякі форми занепали (особливо форми двоїни), а деякі форми зазнали змін, відмінювання числівників в українській мові залишається складним.

О. Т. Волох пише, що у давньоукраїнській мові числівники не мали єдиної системи відмінювання. Числівник *одинь*, *одьно* (одино), *одьна* (одина) змінювався як вказівний займенник *тъ*, *то*, *та*.

	ч. р.	с. р.	ж. р.
Н	одинь	одьно (одино)	одьна (одина)
Р	одьного (одиного)	одьного (одиного)	одьноѣ (одиноѣ)
Д	одьному (одиному)	одьному (одиному)	одьной (одиной)
З	одинь	одьно (одино)	одьну (одину)
О	одьнѣмь (одинѣмь), одьнимь	одьнѣмь (одинѣмь), одьнимь	одьною (одиною)
М	одьномь (одиномь)	одьномь (одиномь)	одьной (одиной)

Форми множини зустрічалися рідко, лише у тих випадках, коли числівник сполучався з іменниками, вживаними тільки у множині.³⁴

Як зазначає С. П. Бевзенко у своїй роботі «Історична морфологія української мови», здавна вже поруч із первісними формами з кореневим *ь* (*одьнѣ*, *одьно*, *одьна*; *одьного*, *одьноѣ*; *одьну*, *одьной* тощо) виступали паралельні форми з кореневим *и* (*одинѣ*, *одино*, *одина*; *одиного*, *одиное*; *одину*, *одиной* тощо), причому найдавніші старослов'янські і давньоукраїнські пам'ятки в називному-знахідному відмінках однини чоловічого роду звичайно фіксують форму *один*.³⁵ Українська мова, як і інші східнослов'янські мови в називному-знахідному відмінках однини чоловічого роду має форму *один*, що органічно виникла з форми *одинѣ*. Інші форми сягають давніх форм із кореневим *ь*. Форми з кореневим *е* також виникли з форм з кореневим *ь*. Вони поширені в багатьох південно-західних говорах, та пограничних з ними говірках південно-східних говорів (напр. *єден*, *оден* в закарпатських, *єден*, *їден* в гуцульському тощо). За законами східнослов'янської фонетики, уже давні форми числівника *один* мали початкове *о*, а не *је*, як в інших слов'янських мовах.³⁶

С. Ф. Бевзенко, А. А. Грищенко, Т. Б. Лукинова, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, і С. Ф. Самійленко пишуть у роботі «Історія української мови», що числівник *один*, *одна*, *одно* (*одне*) до цього часу повністю зберіг свої давні форми займенникового відмінювання і продовжує узгоджуватися з іменником у роді, числі та відмінку.³⁷

³⁴ Жовтобрюх (1980: 190-1)

³⁵ Бевзенко (1960: 229)

³⁶ Бевзенко (1960: 230)

³⁷ Німчук (1978: 225)

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко пишуть у роботі «Історична граматика української мови», що сучасна українська мова зберегла займенниковий тип відмінювання цього числівника. В розвитку його форми відбувалися ті самі зміни, які відбувалися в історії форми займенника той, те, та. За винятком форми наз.-знах. один, давньоукраїнські варіанти з голосним и в основі не збереглися в українській мові.³⁸

Числівники один, одна, одно (одне) відмінюються, як займенники той, та, те. У непрямих відмінках їхні закінчення збігаються із закінченнями прикметників твердої групи (крім родового й орудного відмінків жіночого роду):³⁹

Однина				Множина
Н.	один	одно, одне	одна	одні
Р.	одного		однієї (одної)	одних
Д.	одному		одній	одним
З.	один, одного	одно, одне	одну	як Н. або Р.
О.	одним		однією (одною)	одними
М.	(на) одному і (на) однім		(на) одній	(на) одних

Числівник дѣва, дѣвѣ мав лише форми двоїни.

	ч. р.	с. р. - ж. р.
Н.-З.	дѣва	дѣвѣ
Р.-М.	дѣвою (дѣву)	дѣвою (дѣву)
Д.-О.	дѣвѣма	дѣвѣма

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко пишуть у роботі «Історична граматика української мови», що за цим зразком відмінювався також числівник оба, обѣ. В українській мові збереглися лише форми наз.-знах. два, дві та флексія -ма в орудн., але значення цих форм також змінилися. Форма дві закріпилась лише у ж. р., а форма два поширилась і на с. р. Числівник два, дві втратив значення двоїни та почав узгоджуватися у множині. Ці зміни відбувалися в XIV-XV ст. Іменники у ч. р. у сполученні з числівником два в сучасній українській мові виступають у формі наз. множини (напр. два студенти, два пальці). У непрямих відмінках до основи дво-додаються закінчення -х, -м (род., місц. двох; дав. двом), засвоєні з форм неособових займенників та числівників три, чотири, засвідчені в XIV ст. В орудному змінилася лише основа (дво-), а закінчення -ма збереглося. Під впливом форми двома, змінилися флексії орудн. три, чотири, п'ять - десять.⁴⁰

Числівник два, дві продовжує давньоукраїнські форми дѣва, дѣвѣ.⁴¹

³⁸ Жовтобрюх (1980: 190)

³⁹ Плющ (2005: 195-6)

⁴⁰ Жовтобрюх (1980: 191-2)

⁴¹ Німчук (1978: 225)

У виробленні сучасних флексій українських кількісних числівників найбільшу роль відіграв вплив форм числівника два (флексії -ох, -ом, -ома).⁴²

Числівники три, чотири відмінювалися подібно до іменників у множині - три за типом і-основ, а чотири як іменники з основою на приголосний.

	ч. р.	с. р. і ж. р.	ч. р.	с. р. і ж. р.
Н	триє	три	четыре	четыри
Р	трии	трии	четырь	четырь
Д	тьрьмь	тьрьмь	четырьмь	четырьмь
З	три	три	четыри	четыри
О	тьрьми	тьрьми	четырьми	четырьми
М	тьрьхь	тьрьхь	четырьхь	четырьхь

Форми цих числівників зазнали багато змін. Втратилася категорія роду. У сучасній українській мові род. і місц. відмінки мають спільну форму трьох, чотирьох. У формах трьом, чотирьом дав. відмінка голосний о виник за аналогією до двом.⁴³

С. Ф. Бевзенко, А. А. Грищенко, Т. Б. Лукинова, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, і С. Ф. Самійленко пишуть у роботі «Історія української мови», що у відмінюванні слів дьва, трыє, четыре розвинулась виразна тенденція до зближення їх форм; основою цього зближення був занепад двоїни у відмінюванні імен і однаковий характер синтаксичних зв'язків згаданих числівників з іменниками.⁴⁴

Числівники два, три, чотири у непрямих відмінках (крім знахідного й орудного) мають однакові закінчення:⁴⁵

Н.	два, дві	три	чотири
Р.	двох	тьрьох	чотирьох
Д.	двом	тьрьом	чотирьом
З.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	двома	тьрьома	чотирма
М.	(на) двох	(на) трьох	(на) чотирьох

З усіх збірних числівників повну систему відмінкових форм має слово обоє, що змінюється як числівник два.⁴⁶

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко пишуть у роботі «Історична граматики української мови», що більшість старих форм числівників п'ять - дев'ять повністю зберігається в сучасній українській мові; лише форма пѧтию в орудн. відмінку замінилась новою - п'ятьма (за зразком двома), яка фіксується в XVI ст. В українській мові паралельно складалася інша система відмінювання, запозичена з числівників два, три, чотири. Через те, в сучасній українській мові в непрямих відмінках

⁴² Німчук (1978: 234)

⁴³ Жовтобрюх (1980: 192-3)

⁴⁴ Німчук (1978: 220-1)

⁴⁵ Плющ (2005: 196)

⁴⁶ Плющ (2005: 197)

вживаються паралельні форми у відмінюванні числівників п'ять - дев'ять: Р.-М. п'яти і п'ятох, Д. п'яти і п'ятьом, О. п'ятьма і п'ятома.⁴⁷

Н	шесть
Р	шести
Д	шести
З	шесть
О	шестью (-ию)
М	шести

48

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко пишуть у роботі «Історична граматики української мови», що числівники від п'яти до тридцяти, а також від п'ятдесяти до вісімдесяти та кільканадцять, стонадцять, кількадесят становлять один тип відмінювання.⁴⁹

Н.	п'ять	сім
Р.	п'яти і п'ятох	семи і сімох
Д.	п'яти і п'ятьом	семи і сімом
З.	п'ять і п'ятох	сім і сімох
О.	п'ятьма і п'ятьома	сьома і сімома
М.	(на) п'яти і п'ятох	(на) семи і сімох

Числівник десять у давньоукраїнській мові відмінювався як іменник з основою на приголосний.

	однина	множина	двоїна
Н	дес я ть	дес я те	дес я ти
Р	дес я те	дес я ть	дес я ту
Д	дес я ти	дес я тьмь	дес я тьма
З	дес я ть	дес я ти (-є)	дес я ти
О	дес я тью	дес я тьми	дес я тьма
М	дес я те	дес я тьхъ	дес я ту

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко пишуть у роботі «Історична граматики української мови», що ще в давньоукраїнській мові, на відмінювання числівника дес~~я~~ть впливали форми числівників п~~я~~ть - дев~~я~~ть та іменників -і- основі; і через це числівник десять пройшов через усі ці зміни, що й числівники п'ять - дев'ять.⁵⁰

⁴⁷ Жовтобрюх (1980: 193)

⁴⁸ Крижанівська (2010: 121)

⁴⁹ Жовтобрюх (1980: 193)

⁵⁰ Жовтобрюх (1980: 193)

Числівники сорок, сто у непрямих відмінках мають флексію -а:⁵¹

Н.	сорок	сто
Р.	сорока	ста
Д.	сорока	ста
З.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	сорока	ста
М.	(на) сорока	(на) ста

Числівник съто відмінювався як іменник середнього роду о- основ.

	однина	множина	двоїна
Н	съто	съта	сътъ
Р	съта	сътъ	сътоу
Д	сътоу	сътомъ	сътома
З	съто	съта	сътъ
О	сътъмъ	съты	сътома
М	сътъ	сътъхъ	сътоу

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко пишуть у роботі «Історична граматика української мови», що у сучасній українській мові числівник сто (як і сорок та дев'яносто) має лише дві форми – називний-знахідний: сто, всі інші відмінки - ста. Залишки давніх форм від сто збереглися у складних числівниках на позначення сотень (напр. двохсот, двомстам, двомастами та ін.).⁵²

Як зазначає М. Я. Плющ у своїй роботі «Граматика української мови», «Числівники тисяча, мільйон, мільярд, нуль відмінюються як іменники в однині: тисяча — за системою відмінювання іменників І відміни мішаної групи; мільйон, мільярд — як іменники II відміни твердої групи; нуль — як іменники II відміни м'якої групи.»⁵³

Відмінювання числівника тисяча в сучасній українській мові:⁵⁴

Н.	тисяча	тисячі
Р.	тисячі	тисяч
Д.	тисячі	тисячам
З.	тисячу	тисячі
О.	тисячею	тисячами
М.	(на) тисячі	тисячах

⁵¹ Плющ (2005: 197)

⁵² Жовтобрюх (1980: 193-4)

⁵³ Плющ (2005: 197)

⁵⁴ Бевзенко (1960: 240)

Всі порядкові числівники в українській мові відмінюються як прикметники м'якої групи, напр.:⁵⁵

Н.	третій
Р.	третього
Д.	третьому
З.	як Н. або Р.
О.	третім
М.	(на) третьому

У назвах дати іменник при числівнику вживається в родовому відмінку, напр. сьомого січня.⁵⁶

У складних числівниках змінюється тільки друга частина, напр.⁵⁷

Н.	одинадцять	вісімдесят
Р.	одинадцяти і одинадцятьох	вісімдесяти і вісімдесятьох
Д.	одинадцяти і одинадцятьом	вісімдесяти і вісімдесятьом
З.	одинадцять і одинадцятьох	вісімдесят і вісімдесятьох
О.	одинадцятьма і одинадцятьома	вісімдесятьма і вісімдесятьома
М.	(на) одинадцяти і одинадцятьох	(на) вісімдесяти і (на) вісімдесятьох

Числівник дев'яносто у непрямих відмінках має флексію -а.⁵⁸

Н.	дев'яносто
Р.	дев'яноста
Д.	дев'яноста
З.	як Н. або Р.
О.	дев'яноста
М.	(на) дев'яноста

Як зазначають М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинько у роботі «Історична граматики української мови», «Назви сотень відмінювалися в обох частинах: дѣвъ сѣтъ, дѣвусѣту, дѣвъмасѣтома. (...) Перша частина відмінювалась як відповідна назва одиниць, а друга за своїм відмінюванням у двоїни. У числівниках триста, чотирьста, п'ятьста - дев'ятьста друга частина відмінювалась у множини. В сучасній мові зберігається давнє відмінювання двісті - дев'ятсот. У числівнику двісті виникло нове відмінювання за аналогією до триста: Н.-З. двісті, Р. двохсот, Д. двомстам, О. двомастами, М. двохстах.»⁵⁹

⁵⁵ Плющ (2005: 198)

⁵⁶ Плющ (2005: 198)

⁵⁷ Плющ (2005: 196)

⁵⁸ Плющ (2005: 197)

⁵⁹ Жовтобрюх (1980: 194)

Складні назви сотень двісті, триста... дев'ятсот змінюються в обох частинах:⁶⁰

Н.	двісті	чотириста	вісімсот
Р.	двохсот	чотирьохсот	восьмисот
Д.	двомстам	чотирьомстам	восьмистам
З.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	двомастами	чотирмастами	вісьмастами і вісьмомастами
М.	(на) двохстах	(на) чотирьохстах	(на) восьмистах

У складених кількісних числівників відмінюється кожне слово, а у складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово.⁶¹

Н.	двісті п'ятдесят сьомий
Р.	двісті п'ятдесят сьомого
Д.	двісті п'ятдесят сьомому
З.	як Н. або Р.
О.	двісті п'ятдесят сьомим
М.	(на) двісті п'ятдесят сьомому

⁶⁰ Плющ (2005: 197)

⁶¹ Плющ (2005: 198)

2.1.1.2. СПОСОБИ ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ У ХОРВАТСЬКІЙ МОВІ

Відмінювання числівника один у хорватській мові:⁶²

Н	jedan	jedna	jedno
Р	jednog, jednoga	jedne	jednog, jednoga
Д	jednom, jednomu, jednome	jednoj	jednom, jednomu, jednome
З	для істот як Р, для неістот як Н	jednu	jedno
М	jednom, jednomu, jednome	jednoj	jednom, jednomu, jednome
О	jednim	jednom	jednim

Числівник один у хорватській мові теж відмінюється у множини. Ці форми вживаються для позначення іменників, які завжди в множині (*pluralia tantum*) або для позначення груп істот або речей (*jedne hlače* - одні штани; *jedni igrači* - одні гравці).⁶³

Н	jedni	jedne	jedna
Р	jednih	jednih	jednih
Д	jednim, jednima	jednim, jednima	jednim, jednima
З	jedne	jedna	jedne
К	jedni	jedna	jedne
М	jednim, jednima	jednim, jednima	jednim, jednima
О	jednim, jednima	jednim, jednima	jednim, jednima

Відмінювання числівника два у хорватській мові:⁶⁴

Н	dva	dvije
Р	dvaju	dviju
Д	dvama	dvjema
З	dva	dvije
М	dvama	dvjema
О	dvama	dvjema

Відмінювання числівників три, чотири у хорватській мові:⁶⁵

Н	tri	četiri
Р	triju	četiriju
Д	trima	četirima
З	tri	četiri
М	trima	četirima
О	trima	četirima

⁶² Pranjković, Silić (2005: 142)

⁶³ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika (1997: 215)

⁶⁴ Pranjković, Silić (2005: 143)

⁶⁵ Pranjković, Silić (2005: 143)

У хорватській мові числівники 5 і всі більші числа (крім тих, які закінчуються на 1, 2, 3 і 4) не відмінюються.⁶⁶

Відмінювання числівникових іменників в хорватській мові:

Н	dvojica	dvoje	četvero
Р	dvojice	dvoga	četvorga
Д	dvojici	dvoma	četvorma
З	dvojicu	dvoje	četvero
К	dvojico	dvoje	četvero
М	dvojici	dvoma	četvorma
О	dvojicom	dvoma	četvorma

Іменники četvero, petero, petoro відмінюються як četvero.⁶⁷

У хорватській мові, у складених числівниках, які закінчуються на один (напр. двадцять один, сто один ітд.) відмінюється тільки останнє слово, за тими самими зразками, як числівник один.⁶⁸

Порядкові числівники в хорватській мові відмінюються за системою подібною до української – вони відмінюються як прикметники, а у складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово.⁶⁹

⁶⁶ Ham (2017: 81)

⁶⁷ Pranjković, Silić (2005: 145)

⁶⁸ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika (1997: 216)

⁶⁹ Matasović (2008: 245-6)

2.1.1.3. ПОРІВНЯННЯ

У обох мовах числівники один і два зберегли категорію роду та відмінювання числівників два, три і чотири є наслідками давніх форм двоїни.

На відміну від української, у хорватській мові числівники 5 і всі більші числа (крім тих, які закінчуються на 1, 2, 3 і 4) не відмінюються, тобто тільки числівники 1-4 є змінними словами.⁷⁰

Порядкові числівники в українській і хорватській мовах відмінюються як прикметники, тобто вони мають категорії числа, рода і відмінка.⁷¹ В українській мові категорія роду в множині втрапилася.

В українській мові у складених кількісних числівників відмінюється кожне слово, а у складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово. В хорватській мові у обох випадках відмінюється тільки останнє слово, і тільки у випадках, коли складний або складений числівник закінчується на 1, 2, 3 або 4.

Дробові числівники в українській мові мають граматичні ознаки, властиві іменникам, вони змінюються за відмінками в однині і множині і мають граматичне значення роду.⁷² В хорватській мові дробові числівники кваліфікують як числівникові іменники (*polovina, trećina*), або словосполучення числівника і іменника (*jedna polovina, jedna trećina*). Ці числівникові іменники відмінюються та, крім однини, мають форми множини – *dvije polovine, dvije trećine* тощо.

⁷⁰ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika (1997: 215)

⁷¹ Нам (2017: 82)

⁷² Плющ (2005: 192-3)

2.1.2. КАТЕГОРІЯ РОДУ

У хорватській і українській мовах числівники один і два зберегли категорію роду.

В українській⁷³ і хорватській мові числівники три і чотири мають однакові форми в усіх трьох родах.⁷⁴ Сучасні форми три, чотири є органічними рефlekсами колишніх форм жіночого та середнього роду.⁷⁵ Числівники п'ять - дев'ять у давньоукраїнській мові відмінювались як іменники ж. р. -і- основи в однини: Н.-З. **пѣ**ть, Р., Д., М. **пѣ**ти, О. **пѣ**тию (-ью).⁷⁶

Числівники тисяча, мільйон, мільярд також зберегли категорію роду, але як іменники.

Порядкові числівники у обох мовах мають категорію роду. В українській мові дробові числівники зберегли, а збірні втратили категорію роду. Числівникові іменники в хорватській мові (які відповідають збірними числівниками) зберегли категорію роду. Дробові числівники також зберегли категорію роду як іменники, тобто вони завжди жіночого роду (напр. одна половина, jedna polovina).

В українській мові втрачено категорію роду в множині, тобто числівник один та порядкові числівники в множині мають тільки одну парадигму відмінювання. У хорватській мові категорія роду в множині збереглася. Наприклад, множина числівника один в українській мові – одні, а в хорватській – jedni, jedne, jedna; множина порядкового числівника перший в українській мові – перші, а в хорватській – prvi, prve, prva.

Збірні числівники в обох мовах втратили категорію роду.

Дробові числівники мають категорію роду в обох мовах,⁷⁷ але в хорватській мові вважаються числівниковим іменником, тобто вони не виділяються в окрему групу числівників.

⁷³ Німчук (1978: 225)

⁷⁴ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika (1997: 216)

⁷⁵ Бевзенко (1960: 234)

⁷⁶ Жовтобрюх (1980: 193)

⁷⁷ Плющ (2005: 192-3)

2.1.3. КАТЕГОРІЯ ЧИСЛА

У обох мовах числівник один та числівники тисяча, мільйон, мільярд з кількісних числівників зберегли категорію числа. Порядкові числівники зберегли цю категорію, тому що вони відмінюються як прикметники.

У обох мовах числівник сто (*sto*) можна замінити на іменник сотня (*stotina*).

У хорватській мові, саме як в українській, форми зблизилися під впливом занепаду двоїни, а у сполученнях з іншими числівниками вживається родовий відмінок. напр. *dvije ruke* (дві руки), *tri sela* (три села), але *pet ruku* (п'ять рук), *pet sela* (п'ять сіл).⁷⁸

В українській мові збірні числівники втратили категорію числа.

Дробові числівники мають категорію числа в українській мові,⁷⁹ а в хорватській вони не виділяються в окрему групу числівників.

⁷⁸ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika (1997: 216-7)

⁷⁹ Плющ (2005: 192-3)

3. АНАЛІЗ ЧИСЛІВНИКІВ

Цей аналіз числівників складається зі словотворчого та семантичного аналізу. У словотворчому аналізі числівники будуть розділені за будовою, тобто на прості, складні і складені. У семантичному аналізі числівники будуть розділені за значенням, тобто на кількісні, порядкові, збірні і дробові. Варто зазначити, що класифікації числівників відрізняються, напр. у хорватській мові дробові числівники кваліфікують як числівникові іменники, збірні числівники часто вважаються числівниковими іменниками та числівниковими прикметниками.

3.1. СЛОВОТВОРЧИЙ АНАЛІЗ

3.1.1. ПРОСТІ ЧИСЛІВНИКИ

Хоча прості назви числівників кількісних понять виникли в індоєвропейську епоху, в українській і хорватській мовах числівники – відносно нова частина мови. Числівники в обох мовах праслов'янського походження. Вони змінилися під впливом деяких звукових змін. Деякі зі звукових змін в українській і хорватській мові однакові, а деякі різні.

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинько пишуть у роботі «Історична граматики української мови», що прості числівники становлять невелику групу слів. Вони успадковані давньоукраїнською мовою зі спільнослов'янської мови. В давньоукраїнській мові їхні назви змінилися до: одинь, одино (одьно), одина (одьна); дьва, дьвѣ; триє (трыє), три; чєтыре, чєтыри; пѣть; шєсть; сємь; осмь; девѣть; десѣть; сорок; сьто; тысѣча.⁸⁰

Назва числа *один* в цих двох мовах відрізняється. В українській мові відбулася східнослов'янська зміна початкового *je* словосполучення голосним *o* у числівнику *одинь, одино (одьно), одина (одьна)*, хоча до XVIII ст. форми з початковим *є (ю)* не були винятковими, що пояснюється впливом старослов'янської мови. Хорватська мова належить до південнослов'янських мов – як і старослов'янська, та зберегла форму *један, једно, једна*. В обох мовах числівник *один* відмінюється в однині і множині.

У числі *один* відбулася зміна *je* на *o*. Початковому східнослов'янському голосному [o] в значній частині західнослов'янських і південнослов'янських мовах відповідає [je], в тому числі і в хорватській.⁸¹

Форми числівника *два* є ідентичними в обох мовах, та являються наслідком занепаду редукованих голосних. Такі ж зміни відбулися в числівнику *сто*.⁸²

М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський і В. Г. Складенко пишуть у роботі «Історія української мови», що у випадку числівника *три* відрізняються рефлексі праслов'янського *u* – укр. *три*, хор. *tri*. Подібна ситуація являється у випадку числівника *чєтыре*, тому що праслов'янські *ы* та *и* злилися в обох мовах - в українській у *и*, а в хорватській у *i*. Слово *чєтыри* також є прикладом переходу *e* в *o* після шиплячих.⁸³ У відмінюванні слів *два, три, чєтыри* в обох мовах форми зблизилися, як наслідок занепаду двоїни.

В числах *шѣсть, сѣмь* в українській мові відбулася зміна *e* на *i*⁸⁴ а в числівнику *сѣмь* й спрощення приголосних. В хорватській мові у цьому випадку *e* не змінилося (*šest, sedam*) та спрощення приголосних не відбулося. У числах *пять, девять, десять* відбулася

⁸⁰ Жовтобрюх (1980: 183-94)

⁸¹ Крижанівська (2010: 46)

⁸² Тимко (2017: 109)

⁸³ Жовтобрюх (1979: 266)

⁸⁴ Тимко (2017: 134)

зміна ґ (а) на **іа** (я).⁸⁵ У слові вісім другий звук і виник під впливом слова і, а перший аналогією до другого. У південо-сідних говорах до цього часу поширена вимова *восім*.⁸⁶

У обох мовах назви чисель 11-19 на основі прийменникових словосполучень, до яких входили назви чисел від одного до дев'яти, прийменник на і слово десять. У цьому процесі відбувалися різні фонетичні і морфологічні зміни, які певною мірою відрізняються.

Числа *сорок* і *дев'яносто* є винятками в українській мові – тільки ці числівники є простими між числівниками, які використовуються на позначення десятків.

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко пишуть у роботі «Історична граматика української мови», що назвою для числа сорок споконвіку у слов'ян було складне слово – давньоукраїнська: чети́ре десете́, церквнослов'янська: чети́ре десате́, болгарська: четиридесет, польська: czterdzieści та ін. Але з XIII ст. у давньоукраїнських пам'ятках почало вживатись слово сорок у цьому значенні. Ця назва етимологічно пов'язана з іменником сороць – сорочка або мішечок, у якій складали сорок шкір соболів, білок для повного набору на шубу.⁸⁷ Це один із прикладів того, як числові назви втрачали свої зв'язки з конкретними предметами.⁸⁸

У хорватській мові числівник *sto* (сто) можна замінити іменником *stotina* або числівником *stotinu*.⁸⁹

Також, в обох мовах числівник *тисяча* є індоєвропейського походження, а *мільйон* і *мільярд* - запозиченням.

У хорватській мові існують числівники *tisući* (*тисяча*), *milijun* (*мільйон*), *milijarda* (*мільярд*), але їх часто замінюють іменниками *tisuća*, *milijun*, *milijarda*.⁹⁰

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко пишуть у роботі «Історична граматика української мови», що у давньоукраїнській мові, як і в сучасній українській, порядкові числівники за граматичними ознаками не відрізнялися від прикметників: вони мали нечленні і членні форми (первь - пьрвыи, вьторь - вьторыи, п **іа**ть - п**іа**тыи), виступали в реченні в ролі означення і узгоджувались з означуваним словом у роді, числі і відмінку. У подальшому розвитку вони пережили ті самі зміни, що і прикметники (втрату нечленних форм, родових відмінностей у множини тощо). За винятком числівників пьрвыи, вьторыи, другыи, більшість порядкових числівників мають з кількісними спільні корені. Числівник пьрвь, пьрво, пьрва утворився від іменного кореня пьрв- і мав значення «передній». Поширився прикметниковим суфіксом вищого ступеня порівняння -ш-: пьрвь → пьрвыи → пьрвшый → перший. Походження числівника вьторь важко встановити, а його основа збереглася тільки в окремих похідних утворах (вівторок, півтора ітд.). У давньоукраїнській мові паралельно вживався прикметник другыи, успадкований українською мовою.⁹¹

⁸⁵ Жовтобрюх (1979: 148-9)

⁸⁶ Тимко (2017: 137)

⁸⁷ Жовтобрюх (1980: 185)

⁸⁸ Бевзенко (1960: 225-6)

⁸⁹ Pranjković, Silić (2005: 142)

⁹⁰ Pranjković, Silić (2005: 142)

⁹¹ Жовтобрюх (1980: 189)

У хорватській мові порядкові числівники 1-99 утворюються суфіксом -i (prvi, drugi, treći, četvrti, peti ітд.). Порядкові числівники від сотень утворюються за допомогою суфікса -ti (stoti, dvjestoti, tristoti, četiristoti, petstoti...). Порядкові числівники від тисяч утворюються за допомогою суфікса -iti (tisućiti, dvije tisućiti, tri tisućiti...). Порядкові числівники від мільйонів утворюються за допомогою суфікса -ti (milijunti, dva milijunti, tri milijunti), а від мільярдів за допомогою суфікса -iti (milijarditi, dvije milijarditi, tri milijarditi).⁹²

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинько пишуть у роботі «Історична граматики української мови», що для позначення кількісно-збірного поняття у давньоукраїнській мові вживалися збірні числівники: дъвои, дъвоє, дъво**Ѧ**; обои, обо**Ѧ**; трои, трое, тро**Ѧ**; четверь, четверо, четвера та ін. (суфіксі: -єрь, -єро, -єра; -орь, -оро, -ора). В українській мові вони втратили граматичні ознаки роду і числа, тобто вони зберегли лише форму наз.-знах. відм. одн. с. р. (двоє, обоє, троє тощо), а в решті відмінків збігаються з формами відповідних кількісних числівників. До пізніших утворень належать ускладнені іменниковими суфіксами -к(о), -єчк(о) невідмінювані збірні числівники типу двойко (двійко) двоєчко, тройко (трійко), троєчко, четвірко та ін.⁹³

У пам'ятках XVI ст. поширеними є утворення на -єро; найчастіше ними позначалася кількість свійських тварин, напр. осмеро гусей.⁹⁴

У хорватській мові теж існують форми на -оє і -єро (dvoje, troje, četvero, petero, šestero, sedmero, osmero, devetero, desetero). На відміну від української мови, вони вважаються числівниковими іменниками (brojevne imenice) та вважаються числівниковими прикметниками (brojevni pridjevi). Керований іменник виступає у середньому роду множини. Числівникові прикметники мають суфікси -ој-, -єр- та в хорватській мові позначають всі три роди. Категорія числа різно описується в граматиках – Пранькович і Сілич пишуть, що числівникові прикметники споживаються тільки в множини,⁹⁵ а у граматиці групи авторів Барич та ін., що їх форми деколи можуть вживатися в однині.⁹⁶ Числівникові іменники на -оје, -єро позначають мішану групу (чоловичий та жіночий рід) або молоду людину чи тварину (середній рід), числівниковими іменниками -ојіса, -огіса, позначають групи тільки чоловічого роду (dvoјіса, troјіса, četvorіса, petorіса ітд.).⁹⁷

⁹² Pranjković, Silić (2005: 218)

⁹³ Жовтобрюх (1980: 188-9)

⁹⁴ Німчук (1978: 231)

⁹⁵ Pranjković, Silić (2005: 145-6)

⁹⁶ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika (1997: 221)

⁹⁷ Pranjković, Silić (2005: 145)

3.1.2. СКЛАДНІ ЧИСЛІВНИКИ

Складні числівники мають два корені.

М. Я Плющ пише у своїй роботі «Грамматика української мови», що складні числівники мають похідну основу. Вони виникли внаслідок зрощення колишніх складених числових назв з певними фонетичними змінами. До них належать: назви чисел другого десятка (одинадцять-дев'ятнадцять); назви десятків (двадцять-дев'яносто, крім сорок); назви сотень (двісті-дев'ятсот); збірні числівники обидва, обидві; одинадцятро-дев'ятнадцятро, двадцятро і тридцятро; дробові числівники півтора, півтори, півторапта; неозначено-кількісні числівники кільканадцять, кількадесят, кількасот, стонадцять; порядкові числівники, похідні від складних кількісних (одинадцятій-дев'ятнадцятій, двадцятій, сотій, тисячний).⁹⁸

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинсько пишуть у роботі «Історична грамматика української мови», що назви чисел 11-19 у давньоукраїнській мові оформлялися на основі прийменникових словосполучень, до яких входили назви чисел від одного до дев'яти, прийменник на і слово десять у місц. в., напр. одинь (одьна, одьно) на дес^ате, двьа (двьѣ) на дес^ате та ін. Тільки останній компонент слова був незмінним. З часом кожна складена числова назва цього типу перетворилася в одне слово. У цьому процесі відбувалися різні фонетичні і морфологічні зміни - всі компоненти об'єдналися під одним наголосом (одинна́дєсять, двана́дєсять...), післянаголошений е перше зредукувався, а пізніше занепав (дєс^ать → дес^ать → дьсять → дцять).⁹⁹

Т. Б. Лукінова пише у своїй роботі «Числівники в слов'янських мовах», що останній компонент *desęte зазнав деформації і редукції - перше випав голосний першого складу (через етап редукції е > ѣ), потім міг скорочуватися і другий склад, одночасно зазнавала змін кінцева частина (-te > -ть); з випадінням голосних трансформувалися й сполуки приголосних (-dst > -ct, -st, -jst).¹⁰⁰

У хорватській мові числа від одинадцяти до дев'ятнадцяти були утворені так, щоб число від одного до дев'яти злилося з десятком. Наприклад, з psl. *jedan / *jedan od deset / dšete dosl. `один на десять` цсл. jedinь na desete, jedyonadesęť, що складається з * edin / * edn ', т. один, і * десять, т. десять. Таким же чином створювалися й інші числа до дев'ятнадцяти.¹⁰¹

Утрата голосних у середині слова, яка відбулася у складних числівниках 11-19, напр. двѣ на деасте, ген. дьвоудєсатуу, є рідким фонологічним процесом в українській мові.¹⁰²

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинсько пишуть у роботі «Історична грамматика української мови», що назви чисел двадцять - дев'яносто первісно також були складеними конструкціями, в яких назви одиниць поєдналися із формами

⁹⁸ Плющ (2005: 194-5)

⁹⁹ Жовтобрюх (1980: 185-6)

¹⁰⁰ Лукінова (2000: 280-1)

¹⁰¹ Matas-Ivanković (2019: 859-860)

¹⁰² Shevelov (1979: 341)

род. від. двоїни або множини слова дес'ять. У цьому процесі відбувалися зміни подібні до змін в процесі становлення чисел 11-19 (дѣва десѣати → двадесѣть → двадѣсьять → двадцѣть). Числівники п'ятдесят - вісімдесят є прямим продовженням відповідних числових назв давньоукраїнської мови. у процесі зрощення компонентів відбулися ствердіння *т, м* перед *д* в першій частині, асиміляція приголосних та інші зміни. Зліті форми назв дес'яток фіксуються в XIV-XV ст.¹⁰³ Походження назви дев'яносто, яка в XV ст. витіснила назву дев'яь десятків (дѣвѣтьдесѣть), не пояснено. Потебня, Ендзелін і Ржига вважають його східнослов'янським новотвором. Прусін, Станг, Вайян і Трубачов вважають його діалектизмом.¹⁰⁴

С. П. Бевзенко пише у своїй роботі «Історична морфологія української мови», що складні числівники на означення десятків первісно були словосполученнями, що склалися з окремих двох числових назв - першою частиною виступали назви чисел на означення одиниць у називному відмінку, а другою числівник десять у різних відмінкових формах, напр. дѣва десяти (називний двоїни), три десяте (називний множини), чѣтыре десяте (називний множини) пять десять (родовий множини), форма родового множини від десять виступала і в решті утворень. З часом складові частини числових словосполучень цього типу зливалися та перетворилися в одне слово, підпадаючи різним змінам.¹⁰⁵

Як зазначають М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко у роботі «Історична граматики української мови»: «Складні кількісні числівники, якими позначаються одиниці другого дасятка і десткі, первісно були складеними, і вони відмінювалася лише перша частина: одинь на десѣте, одьного на десѣте, одному на десѣте і т. ін. Зміни в структурі цих числівників, процес перетворення їх із складених у складні числівники викликали значні зміни у відмінюванні: флексії пересунулися на кінець слова, а перша частина втратила відмінювання, напр. трѣть на десѣть → тринадцѣти або тринадцѣтьом. (...) У сучасній мові числівники одинадцѣть - дев'ятнадцѣть і назви десятків відмінюються як числівники п'ять-десять.»¹⁰⁶

В українській мові назви чисел двадцѣть - дев'яносто первісно також були складеними конструкціями, в яких назви одиниць поєдналися із формами род. від. двоїни або множини слова дес'ять. У цьому процесі для числівників двадцѣть і тридцѣть відбувалися зміни подібні до змін в процесі становлення чисел 11-19. Числівники п'ятдесят, шістдесят, сімдесят і вісімдесят зазнали небагато змін – тільки занепад *ь* у середині (крім сімдесят і вісімдесят) та на кінці слова. У хорватській мові назви цих чисел утворилися внаслідок злиття компонентів 2-9 та десять, та не було багато змін – тільки деколи з'явилися зміни на межі морфем (četrdeset, pedeset, šezdeset, devedeset).¹⁰⁷ Тобто, всі числівники десятків від 50 до 80 в обох мовах утворені за одним зразком.

¹⁰³ Жовтобрюх (1980: 186)

¹⁰⁴ Жовтобрюх (1980: 186-7)

¹⁰⁵ Бевзенко (1960: 243)

¹⁰⁶ Жовтобрюх (1980: 194)

¹⁰⁷ Matas-Ivanković (2019: 859)

У хорватській мові складному слову чєтыре десѧте відповідає *četrdeset*. Тим самим способом утворився числівник *devedeset*, на відміну від українського дев'яносто. Тобто, ці числівники у хорватській мові також мають складне утворення.¹⁰⁸

У обох мовах числівники двісті – дев'ятсот настали внаслідок злиття компонентів два-дев'ять і сто.¹⁰⁹

Як зазначає С. П. Бєвзенко у своїй роботі «Історична морфологія української мови», «Числівники на означення сотень творилися в давнину шляхом сполучення простих числівників на означення одиниць два-дев'ять в називному відмінку з різними відмінковими формами числівника сто: дѡвѡ сѡтъ (називний двоїни), три сѡта (називний множини), чєтыри сѡта (називний множини); в решті числових назв цього типу друга складова частина словосполучення стояла в родовому відмінку множини: пѡть сѡтъ, шєсть сѡтъ, сємь (сєдмь) сѡтъ, осмь сѡтъ, девѡть сѡтъ. У цих словосполученнях у давнину відмінювалася лише перша частина. (...) У дальшому своєму розвітку складові частини злилися в одне слово, в якому стала відмінюватись й друга складова частина.»¹¹⁰ Тим самим способом утворилися числівники 200-900 (*dvjesto-devetsto*) у хорватській мові,¹¹¹ але, вони не відмінюються.

Т. Б. Лукінова пише у своїй роботі «Числівники в слов'янських мовах», що більшість числівників більших за десять (крім *sъto, *tysęti та деяких інших) у праслов'янській мові передавалися за допомогою словосполучень різних типів, що склалися з назв чисел першого десятка.¹¹²

Як зазначають М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинько у роботі «Історична граматики української мови», «На основі простих порядкових числівників першого десятка утворювалися порядкові числівники другого десятка: пѡрѡвѡ на десѧте, вѡторѡ на десѧте і под. З виникненням складних кількісних числівників типу одинѡнадцѧть, дѡва(дѡвѡ)надцѧть змінюється і словотворчий тип відповідних порядкових числівників: одинѡнадцѧтьи, дѡва(дѡвѡ)надцѧтьи і т.п. (...) Від числівників дѡвадєсѧть - девѧтьдєсѧть, дѡвѡсѡтъ – девѧтьсѡтъ відповідні порядкові числівники творилися переважно за допомогою прикметникового суфікса -ьн-», але в староукраїнській мові поширилися утворення без цього суфікса. У порядкових складних числівниках сучасної української мови на позначення сотень перший компонент виступає у формі родового відмінка: двохсотий - дев'яностий.¹¹³

С. Ф. Бєвзенко, А. А. Грищенко, Т. Б. Лукінова, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, і С. Ф. Самійленко пишуть у роботі «Історія української мови», що за аналогією до четвер-десятер з XVI. ст. з'являються утворення на -єр від одиниць другого десятка і від назв десятків, напр. овец двоенадцєтеро. Утворення на -єро втратили своє відмінювання,

¹⁰⁸ Matasović (2008: 244-6)

¹⁰⁹ Matas-Ivanković (2019: 857)

¹¹⁰ Бєвзенко (1960: 246)

¹¹¹ Matas-Ivanković (2019: 857-9)

¹¹² Лукінова (2000: 279)

¹¹³ Жовтобрюх (1980: 189-90)

у непрямих відмінках замість давніх їх форм виступають форми кількісних числівників.¹¹⁴

Також, існують складні форми числівника два – *oba*, *obadva* (обидва); *obje*, *obadvije* (обидві).¹¹⁵

¹¹⁴ Німчук (1978: 231)

¹¹⁵ Pranjković, Silić (2005: 141-2)

3.1.3. СКЛАДЕНІ ЧИСЛІВНИКИ

Складені числівники складаються з кількох слів.

М. Я Плющ зазначає у своїй роботі «Грамматика української мови», що «Складені числівники є сполученням кількох числових назв — простих (сто п'ять), складного і простого (двадцять три) та інших поєднань (дві тисячі сімсот п'ятдесят дев'ять; три мільйони п'ятсот шість тисяч сто сімдесят чотири; п'ятдесят двоє; тисяча дев'ятсот сімдесят другий (рік). До складених числівників належать також дробові (одна п'ята, три восьмих, дві цілих і одна друга).»¹¹⁶

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинько пишуть у роботі «Історична грамматика української мови», що складені порядкові числівники у давньоукраїнській мові в усіх компонентах мали форми порядкових. У сучасній українській мові складені порядкові числівники мають формальний показник порядкового числівника лише в останній частині, двадцять сьомий, сто сорок перший ітд.¹¹⁷

У хорватській мові складені числівники також є сполученням кількох числових назв (devedeset devet – дев'яносто дев'ять, dvjesta osamdeset pet – двісті вісімдесят п'ять), але можна розділити всі числові назви (pet stotina i osamdeset i pet – п'ятсот вісімдесят п'ять), або тільки останню числову назву за допомогою сполучника i (trista sedamdeset i tri – триста сімдесят три).¹¹⁸ Вони відмінюються тільки якщо остання числова назва є 1, 2, 3 або 4. У цих випадках відмінюється тільки остання числова назва.

¹¹⁶ Плющ (2005: 195)

¹¹⁷ Жовтобрюх (1980: 190)

¹¹⁸ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika (1997: 215)

3.2. СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

3.2.1 КЛАСИФІКАЦІЯ ЧИСЛІВНИКІВ У ГРАМАТИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ І ХОРВАТСЬКОЇ МОВАХ

За будовою й особливостями творення числівники поділяються в українських граматиках на три групи: прості, складні і складені. Прості числівники мають непохідну основу, що відповідає кореню. До них належать: назви чисел першого десятка (один - десять), сорок, сто, тисяча, мільйон, мільярд, білйон, трильйон... та нуль; збірні числівники обоє, двоє-десятеро; неозначено-кількісні числівники кілька, багато, декілька, небагато; порядкові числівники, похідні від простих кількісних (перший... десятий).

За значеннями і граматичними ознаками числівники поділяються на кількісні і порядкові. Кількісні поділяються на власне-кількісні, неозначено-кількісні, збірні та дробові. Власне-кількісні кількісну характеристику предметів або абстраговане число. Порядкові числівники означають порядок предметів.¹¹⁹

Т. Б. Лукінова пише у своїй роботі «Числівники в слов'янських мовах», що серед числівникових утворень іменникового характеру виділяються дві головні групи: утворення, що походять з псл. *rečь-desęčь* та числівникві іменники з формантом *-ina*. Крім цих числівників, сюди також належать числівники сорок, сто, тисяча, мільйон, мільярд та ін. Деякі з них з'явилися недавно, а деякі функціонували в давні часи. Від свого виникнення вони функціонували як іменники.¹²⁰ Утворення на *-ina* стали дробовими числівниками (**tretina, *četvrtina, *rečina, *šestina, *sedmina, *osmina, *devętina, *desętina*). До цієї групи належить і половина, від псл. *polъ*.¹²¹

Числівники характеризуються великою системою відмінкових парадигм. Кількісні числівники змінюються за відмінками, а порядкові — за відмінками, родами й числами. Можна виділити групу числівників, які мають особливі форми тільки називного — знахідного відмінків — це збірні та окремі дробові числівники (півтора, півтори, півтораста). На систему відмінювання власне кількісних числівників переходять усі збірні числівники, крім обоє. Власне кількісні, дробові та деякі неозначено-кількісні числівники (кільканадцять, стонадцять, кількадесят, кількасот) виступають у формах усіх відмінків.¹²²

Класифікації числівників в українській і хорватській мовах відрізняються. В українській мові числівники поділяються на три групи за будовою й особливостями творення: прості, складні і складені, а за значеннями і граматичними ознаками числівники поділяються на кількісні і порядкові; кількісні поділяються на власне-кількісні, неозначено-кількісні, збірні і дробові. В українській мові деколи порядкові числівники вважаються порядковими прикметниками. В хорватській мові класифікація являється простішою — числівники поділяються тільки на кількісні і порядкові. Числівникові іменники в хорватській мові, мають форми на *-оє* і *-еро*: *dvoje, troje*,

¹¹⁹ Плющ (2005: 187-8)

¹²⁰ Лукінова (2000: 253)

¹²¹ Лукінова (2000: 269-70)

¹²² Плющ (2005: 195)

četvero, petero тощо,¹²³ але вони тільки в деяких граматиках вважаються збірними числівниками, а в інших – числівниковими іменниками.

Пранькович і Сілич у своїй граматиці поділяють числівники на кількісні і порядкові, та слова, похідні від чисел, на числівникові іменники та числівникові прикметники. У граматиці групи авторів Барич та ін. є ще одна категорія – збірні числівники,¹²⁴ яку Пранькович і Сілич переважно вважають числівниковими іменниками, а рідше числівниковими прикметниками.

Відмінності в числівникових системах української і хорватської переважно є наслідками різних фонологічних змін в цих мовах. Найважливішою граматичною зміною є відмінювання числівників – українські числівники зберегли набагато більше парадигм відмінювання, ніж хорватські. В обох мовах більшість числівників не виражають граматичного значення роду та числа.

¹²³ Matasović (2008: 245-6)

¹²⁴ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika (1997:: 218-20)

3.2.2. КІЛЬКІСНІ

Кількісні числівники в обох аналізованих мовах означають абстраговано-математичне число у цілих одиницях, або певну кількість однорідних предметів. Це їх позбавляє граматичного значення числа.¹²⁵

Як зазначає М. А. Плющ у своїй роботі «Граматика української мови», власне кількісні числівники виражають категорію істот і неістот: пов'язуючись з іменниками чоловічого роду - назвами істот, у знахідному відмінку мають форму, спільну з родовим (одного тигра, двох слонів і под.). Власне кількісні числівники синтаксично пов'язані з іменниками, що піддаються обліку. Числівник один узгоджується з іменником у роді, числі й відмінку (один студент, одна річка, одне ребро, одні вила). Із числівниками два, три, чотири у називному та знахідному відмінках у назвах неістот вживаються іменники у формі називного відмінка множини (два брати, три професори, чотири сестри). Числівники п'ять, шість і далі у формах називного й знахідного відмінках керують іменниковою формою родового відмінка множини (п'ять робітників, шість книг). У непрямих відмінках, крім знахідного, власне кількісні числівники узгоджуються з іменником (двох учителів, трьом співакам).¹²⁶

Тільки числівник один має форми усіх трьох родів (один, одна, одно) і множини (одні).¹²⁷ Числівник один узгоджується з прикметниками за родом, числом і відмінком, напр. *Jedan je došao.* – Один (чоловік) прийшов.¹²⁸

Числівник два має граматичне значення роду - два в чоловічому і середньому родах, дві в жіночому роді. Значення роду виражається лише у формах називного і знахідного відмінків. Числівник два (*dva*) у хорватській мові являється разом з родовим відмінком однини (*dva grada* - два міста), а у синтагматичних відносинах з множиною середнього рода (*Ta su dva grada uvijek u opasnosti.* – Ці два міста завжди завжди в небезпеці.). Числівники *oba, obadva* є хорватською аналогією слова *оба, обидва, обидві.* (*Obadva su bila spremna za utrku.* – Вони обидва були готові до гонки.)¹²⁹

У синтагматичних відносинах числівники три (*tri*) і чотири (*četiri*), якщо вони в середньому роді, являються разом з множиною середнього рода, як числівник два (*Tamo su bila tri/četiri muškarca.* – Там було троє/четверо чоловіків.). Ці числівники у сполученням з іменниками жіночого роду являються у множини жіночого роду (*Tamo su bile tri/četiri žene.* – Там було три чотири жінок.)¹³⁰

Разом з числівником від п'ять, або з більшими числівниками, у синтагматичних відносинах являється середній род множини, напр. *Pet studenata polagalo je ispit.* (Іспит склали п'ятеро студентів.).¹³¹

Числівники тисяча, мільйон, мільярд, більйон, трильйон і под. Вони увійшли до системи числівників, але змінюються як іменники першої (тисяча) або другої відміни

¹²⁵ Плющ (2005: 188)

¹²⁶ Плющ (2005: 189-90)

¹²⁷ Плющ (2005: 188-9)

¹²⁸ Pranjković, Silić (2005: 141)

¹²⁹ Pranjković, Silić (2005: 142)

¹³⁰ Pranjković, Silić (2005: 142)

¹³¹ Pranjković, Silić (2005: 142)

(мільйон, мільярд, нуль). Якщо слова тисяча, мільйон, мільярд і под. вживаються у формах множини, вони виступають як іменники з кількісно-предметним значенням (тисячі демонстрантів, мільйони трудящих; пор. сотні рук).

М. А. Плющ пише у своїй роботі «Граматика української мови», що іменники з кількісно-предметним значенням (напр. п'ятірка, десяток, сотня) мають граматичні значення роду, числа й відмінка, можуть означатися прикметниками і не належать до системи лічби.¹³² Неозначено-кількісні числівники позначають загальну, точно не визначену кількість однорідних предметів або неозначену абстраговану кількість. До них належать слова кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, кількасот. Вони пов'язані з іменниками, що означають конкретні предмети, які підлягають кількісному обліку. Наведена група неозначено-кількісних числівників відрізняється від власне кількісних тільки семантично – позначає нечітко виявлену кількість. Граматичні ознаки неозначено-кількісних числівників збігаються з тими, що їх мають числівники від п'яти і більше. Числівники кільканадцять, кількадесят, кількасот не властиві книжним стилям.¹³³ До неозначено-кількісних числівників належать також слова багато, небагато, омонімічні з прислівниками. Вони пов'язуються з іменниками, що означають все те, що підлягає не тільки кількісному обліку, а й іншим мірам (багато чи небагато води, солі, золота і под.). За граматичними ознаками вони подібні до власне кількісних числівників – не мають роду і числа, керують формою родового відмінка (але не тільки в множині, а й однині) і змінюються за відмінками (багато, багатьох, багатьом).¹³⁴ Хорватські відповідники українських неозначено-кількісних числівників (*malo, nekoliko*) вважаються прислівниками або словосполученням прислівників і числівників (*nekoliko stotina*).¹³⁵

У сполученнях з прийменниками, відмінювання числівників у хорватській мові не є обов'язковим, напр. *Iz onih dvaju sela nema nikoga.* або *Iz ona dva sela nema nikoga.* (З тих двох сіл нікого немає.)¹³⁶

¹³² Плющ (2005: 189)

¹³³ Плющ (2005: 190)

¹³⁴ Плющ (2005: 190-1)

¹³⁵ https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eF9vWRY%3D (30.05.2022.)

¹³⁶ Pranjković, Silić (2005: 143)

3.2.3. ПОРЯДКОВІ

Порядкові числівники означають порядок предметів при лічбі та, за граматичними ознаками, близькі до прикметників.

Як зазначає М. Я. Плющ у своїй роботі «Грамматика української мови», «Порядкові числівники позначають порядок предметів при лічбі. Вони узгоджуються з іменниками у роді, числі й відмінку і виступають у ролі означень (перший трактор, друге завдання, сота аудиторія, перші промені). (...) Порядкові числівники утворюються від кількісних і споріднені з ними. За граматичними ознаками вони близькі до прикметників, що дає підставу розглядати їх як розряд порядкових прикметників. (...) Порядкові числівники вказують на кількість однорідних предметів при обліку їх відповідно до порядку слідування в підрахунках, напр.: *п'ять столів — перший, другий, третій, четвертий і п'ятий стіл.*»¹³⁷

У хорватській мові порядкові числівники також за граматичними ознаками близькі до прикметників та узгоджуються з іменниками у роді, числі й відмінку і виступають у ролі означень.¹³⁸

Деякі українські граматики, напр. «Сучасна українська літературна мова» І. К. Білодіда, вважають порядкові числівники порядковим прикметником.¹³⁹ С. П. Бевзенко у своїй роботі «Історична морфологія української мови» пише про ад'ективацію порядкового числівника перший у значенні кращий, найкращий.¹⁴⁰

¹³⁷ Плющ (2005: 193-4)

¹³⁸ Нам (2017: 82-3)

¹³⁹ Білодід (1969: 188-189)

¹⁴⁰ Бевзенко (1960: 217)

3.2.4. ЗБІРНІ

Збірні числівники означають групу істот або неістот як сукупність, як одне ціле.

Як зазначає М. Я. Плющ у своїй роботі «Грамматика української мови», «Збірні числівники означають кількість предметів у сукупності, неподільній єдності їх (двоє вікон, троє дітей). Числівники від двоє до п'ятеро мають паралельні суфіксальні утворення двійко, трійко, четвірко і п'ятірко містять відтінок суб'єктивної оцінки. До збірних належать числівники обоє, обидва, обидві. Збірні числівники не мають роду і числа, при відмінюванні тільки в називному і знахідному відмінках зберігають свої форми, виступаючи з керованим іменником одним членом речення - підметом чи додатком. У непрямих відмінках збірні числівники змінюються формами власне кількісних числівників (двоє вікон, двох вікон). У сполученні з іменником – назвою істоти – відбувається заміна збірного числівника і в знахідному відмінку (двох хлопцят, двоє дверей). З числівниками обидва, обидві іменники в називному відмінку множини вживають так само, як і з числівниками два, дві (обидва плуги, обидві книжки, обоє очей). Збірні числівники поєднуються з іменниками, що є назвами осіб чоловічої статі (троє учнів); іменниками середнього роду, що позначають малих істот (двоє курчат); іменниками середнього роду, що позначають неживі предмети (двоє відер); іменниками множинної форми, що позначають конкретні предмети (троє воріт). З іменниками, що позначають парні предмети, сполучаються збірні або власне кількісні числівники з іменником пара (двоє штанів, дві парі штанів). Збірні числівники поширені в розмовній мові, художніх творах, але майже не вживаються в діловому й науковому стилях.»¹⁴¹

Т. Б. Лукінова пише у своїй роботі «Числівники в слов'янських мовах», що у сучасній українській літературній мові функціонує група числівників на -оє і -еро - це утворення лише для чисел першого і другого десятка (обоє, двоє, троє, четверо, п'ятеро, шостеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцятро, дванадцятро, тринадцятро, чотирнадцятро, п'ятнадцятро, шістнадцятро, сімнадцятро, вісімнадцятро, дев'ятнадцятро) та для назв десятків двадцятро і тридцятро. До цієї групи відносять і слова обидва, обидві.¹⁴² Можливі також аналітичні числові назви з окремими збірними числівниками, напр. тридцять двоє, сто десятеро.¹⁴³

У хорватській мові також існують форми на -оє і -еро: dvoje, troje, četvero, petero тощо,¹⁴⁴ але їх класифікація в граматиках відрізняється. Наприклад, грамматика групи авторів Барич та ін. теж вважає їх збірними числівниками,¹⁴⁵ а Пранькович і Сілич у своїй роботі «Gramatika hrvatskoga jezika» (*Грамматика хорватської мови*) вважають їх числівниковими іменниками.¹⁴⁶ Форми на -ој-, -ер-, напр. dvoji, dvoje, dvoja; troji, troje, troja ітд. вважаються числівниковими прикметниками.¹⁴⁷ Збірні іменники вживаються для позначення груп чоловічого роду, мішаних груп (чоловичий та жіночий рід) та груп молодих людей чи тварин (середній рід).¹⁴⁸ Числівникові прикметники мають форми усіх

¹⁴¹ Плющ (2005: 191-2)

¹⁴² Лукінова (2000: 115)

¹⁴³ Лукінова (2000: 116)

¹⁴⁴ Matasović (2008: 245-6)

¹⁴⁵ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika (1997: 218-9)

¹⁴⁶ Pranjković, Silić (2005: 145-6)

¹⁴⁷ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika (1997: 220-1)

¹⁴⁸ Pranjković, Silić (2005: 145)

трьох родів множини та споживаються для позначення іменників, які мають тільки форми множини (*pluralia tantum*) або позначають множину.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Pranjković, Silić (2005: 146)

3.2.5. ДРОБОВІ

Дробові числівники позначають частину або більше частин цілого.

М. Я. Плющ пише у своїй роботі «Грамматика української мови», що дробові числівники позначають дробові величини або кількість, що складається з певного числа одиниць, чи частини одиниці. Змішані дробові величини передаються сполученням власне кількісних і дробових числівників, напр. три і одна четвертина. Їх особливістю є те, що вони можуть поєднуватися з іменниками, які не піддаються обліку, напр. дві третьої морської води. Вони мають аналітичну будову: назва, що визначає кількість частин, позначається власне кількісним числівником (чисельник), а вказівка на загальний вимір — порядковим (знаменник), напр. одна третя. Керований іменник, що позначає предмет виміру або одиницю виміру, стоїть у формі родового відмінка однини (якщо виміру підлягає один предмет чи якась сукупність, неподільна єдність) або множини (якщо вимірюється кілька однорідних предметів, а також коли числівник керує іменником множинної форми), наприклад: дві п'ятих Землі (планети) і земель (посівних площ). Дробові числівники вживаються у книжних стилях мови, особливо в науковому та діловому. У розмовній мові, а також у творах художньої літератури дробові величини можуть позначатися іменниками з кількісно-предметним значенням третина, чверть, половина. У сполученні з числівниковими словами вони можуть виступати як числівники, наприклад: п'ять з половиною гектарів. Такі синонімічні заміни можливі і в науковому стилі, адже основу одиниць виміру становлять сталі величини, наприклад: година дорівнює 60 хвилинам, половина — 30 хвилинам, чверть — 15 хвилинам. До дробових числівників належать також слова півтора, півтори, півтораства. Числівник півтора поєднується з іменниками чоловічого і середнього роду, півтори — з іменниками жіночого роду (півтора року, півтора відра, півтори доби). Ці числівники вживаються у розмовному мовленні, публіцистичному і художньому стилях мови.¹⁵⁰

Дробові числівники відмінюються в обох частинах: чисельникове слово змінюється як кількісний числівник, а знаменникове — як порядковий, напр. одна друга, одної другої. Керований іменник при цьому не змінюється, напр. дві третіх гектара, двом третім гектара.¹⁵¹

М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та І. І. Слинко пишуть у роботі «Історична грамматика української мови», що для вираження дробових величин у давньоукраїнській мові вживалися іменники з кількісним значенням: поль, треть, четверть (четь), половина, третина, четвертина, п~~л~~атина, осмина, дес~~л~~атина ітд. Величини, що склалися з цілого і половини, позначалися сполученням слова поль з порядковим числівником: поль втора → полвтора → полтора → півтора ($1\frac{1}{2}$), поль треть~~л~~а ($2\frac{1}{3}$), поль шеста дес~~л~~ате (55), поль треть~~л~~а съта (250). Дробові числівники з компонентом пол- (пів-) поширили у пам'ятках XIV-XVII ст. В українській літературній мові збереглися тільки півтора і півтораства.¹⁵²

Грамматика групи авторів Барич та ін. також вважає форми polovina, trećina ітд. числівниковими іменниками. Форми jedna polovina, jedna trećina ітд. вважаються

¹⁵⁰ Плющ (2005: 192-3)

¹⁵¹ Плющ (2005: 197)

¹⁵² Жовтобрюх (1980: 188)

словосполученням числівника і іменника.¹⁵³ Суфікс -ина сьогодні рідко являється в українській мові для позначення дробових величин, але в хорватській мові закріпився. Форми, які складаються з кількісного та порядкового числівника (напр. jedna treća) у хорватській мові є аграматичними, тобто їх не можна вживати для позначення дробових величин.

¹⁵³ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika (1997: 220-1)

ВИСНОВКИ

Українська і хорватська мови – дві слов'янські мови, тобто обидві мови походять з праслов'янської мови та обидві мови також були під значним впливом церковнослов'янської мови. Вплив цієї мови не був однаковим в обох мовах, тому що українська є східнослов'янською мовою, а хорватська, як і церковнослов'янською – південнослов'янською мовою. Тобто, в цих двох мовах можна помітити загальні індоєвропейські і слов'янські риси, але й теж відмінності між цими двома мовами.

Подібності між цими мовами є, напр., що числівники в українській та хорватській мовах мають однакові корені, деякі звукові зміни, які однакові в обох мовах (напр. занепад редукованих приголосних – від дьва стало два в українській та dva в хорватській мові; злиття *ы* і *и* в *и* в українській мові та *в* і *у* в хорватській мові – три → три, *tri*, чєтыре → чотири, *četiri*), наслідки двоїни (однакові закінчення числівників два, три і чотири у непрямих відмінках). У хорватських граматиках не існує класифікація числівників за будовою. Відмінності є, напр. деякі звукові зміни, які відрізняються в двох мовах (чергування *с* з *о* після шиплячих та *й* існує тільки в українській мові – чотири, *četiri*; занепад носових приголосних, напр. *а* стало *я* в українській та *е* в хорватській мові – п'ять → п'ять / *pet*; перехід *е* та *о* в *і*, який існує тільки в українській мові – шість, *šest*), занепад відмінювання числівника п'ять та більших числівників в хорватській мові, втрата категорії роду в множині в українській мові.

В церковнослов'янській і давньоукраїнській мові вони не існували як окрема частина мови. Вони були переважно прикметниками та рідко іменниками та мали конкретне значення.

Класифікації числівників в українській і хорватській мовах відрізняються. Крім класифікації за будовою, яка не існує в хорватських граматиках, є різниці в класифікації за значенням. Напр., порядкові числівники в українській мові деколи вважаються прикметниками (І. К. Білодід), доки в деяких хорватських граматиках збірні числівники вважаються числівниковими іменниками (Пранькович, Сілич). У хорватських граматиках також деякі форми, які відповідають дробовим числівникам вважаються числівниковими іменниками, а деякі – словосполученням числівника і іменника (Барич та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко С. П.: Історична морфологія української мови, Закарпатське обласне видавництво, Ужгород, 1960.
- Бевзенко С. П., Грищенко А. П., Лукінова Т. Б., Німчук В. В., Русанівський В. М., Самійленко С. П.: Історія української мови. Морфологія, Наукова думка, Київ, 1978.
- Білодід, І. К.; Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР : Наукова думка, 1969.
- Жовтобрюх, М. А.; Волох О. Т.; Самійленко С. П.; Слинко І. І.: Історична граматики української мови, Вища школа, Київ, 1980.
- Жовтобрюх, М. А.; Русанівський, В. М.; Скляренко, В. Г.: Історія української мови. Фонетика, Наукова думка, Київ, 1979.
- Крижанівська, О. І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики, Видавничий центр «Академія», 2010.
- Лукінова, Т. Б.: Числівники в слов'янських мовах, Наукова думка, Київ, 2000.
- Плющ, М. Я.: Граматики української мови, Вища Школа, Київ, 2005.
- Тимко-Дітко, Оксана; Юсип-Якимович, Юлія (2017) Історична граматики української мови, FF-press, Філософський фкультет загребського університету
- Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija: Hrvatska gramatika, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- Ham, Sanda: Školska gramatika hrvatskoga jezika, Školska knjiga, Zagreb, 2017.
- Matas Ivanković, Ivana: Tvorba brojevnikih riječi u Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku. Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 46/2. 853–870., 2020.
- Matasović, Ranko: Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
- Pranjković, Ivo; Silić, Josip: Gramatika hrvatskoga jezika, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Shevelov, G. Y.: A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg: Carl Winter, 1979. переклад: Канадський інститут українських студій 2000
- <http://www.croatianhistory.net/etf/lex.html> (21.04.2022.)
- <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (16.05.2022.)